Sanskrit

Code No. 309

भूमिका:

संस्कृतं नाम विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा। एषा भाषा अधिकांशभारतीयभाषाणां यूरोपीयभाषाणां च जननीरूपेण अथवा सम्पोषिकारूपेण विराजते। एषा ननु मूलस्रोतः एव भारतीयसंस्कृतेः, धर्मस्य, दर्शनस्य, अध्यात्मज्ञानस्य, इतिहासस्य, पुराणानाम्, भूगोलस्य, राजनीतेः अपि च विज्ञानस्य। संस्कृतभाषा नवीनशब्दानां निर्माणार्थम् अपूर्वां क्षमतां धारयति यस्याः उपयोगः अन्याभिः भारतीयभाषाभिः अपि क्रियते। राष्ट्रीयभावनात्मकैक्याय अन्ताराष्ट्रियभ्रातृत्वभावनायाः सुदृढीकरणाय अस्याः महत्त्वपूर्णं योगदानमस्ति। संस्कृतवाङ्मये मानवीयमूल्यानां संरक्षणार्थं संवर्धनार्थं सम्यग्विकासारर्थं च अत्र अमूल्यसामग्री विद्यते।

'वसुधैव कुटुम्बकम्' 'यत्र विश्वं भवत्येकनीडम्' इत्यादीनि आदर्शवाक्यानि आदिकालतः अद्यपर्यन्तम् विश्वस्य सम्मुखे विश्वव्यापिनः ऐक्यस्य कीर्तिमानं स्थापयन्ति। इयं भाषा एव वैश्वीकरणस्य संकल्पनां सर्वप्रथमं प्रस्तौति। संस्कृत भाषाभागीरथी प्राचीनकालतः अद्यावधि सततरूपेण प्रवहमाना वर्तते। वर्तमाने कालेऽपि बहुभिः जनैः दैनिकजीवने अस्याः भाषायाः प्रयोगः क्रियते। छात्राः संस्कृतभाषायां निहितज्ञानेन विज्ञानेन च परिचिताः भूत्वा आत्मगौरवस्य अनुभवं कुर्युः इति कारणतः उच्चतरविद्यालयीयपाठ्यक्रमे संस्कृतभाषायाः अध्ययनार्थम् अवसरः कल्प्यते।

औचित्यम् :

उच्चतरमाध्यमिकस्तरे संस्कृतभाषां पठित्वा छात्राः विश्वविद्यालयस्तरे प्रवर्तमानेषु पाठ्यक्रमेषु अध्ययनार्थम् अवसरं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति, भारतीयस्य आध्यात्मिकसाहित्यस्य पारायणे, वैज्ञानिकचिन्तने शक्ताः भविष्यन्ति। संस्कृतवाङ्मये निहितविशिष्टज्ञानसम्पदा परिचिताः भूत्वा गौरवम् अनुभविष्यन्ति। एषः पाठ्यक्रमः नैतिकादर्शानां स्थापनायाम् अपि च सम्पूर्णव्यक्तित्वविकासार्थं च साहाय्यकः भविष्यति इति आशास्यते। संस्कृताध्ययनं निस्संशयं व्यवसायप्राप्तौ अपि सहायकं भवत्येव। विशेषतः अधोलिखिताः अवसराः अपि उपलब्धाः भवन्ति-

- विधिशास्त्रे, दर्शनशास्त्रे, पुरातत्त्वशास्त्रे अपि च समानान्तरवैज्ञानिकशास्त्रेषु अध्ययनसौविध्यम्;
- जर्मनरशियनफ्रैंचादिवैदेशिकभाषासु प्रचलितपाठ्यक्रमेषु प्रवेशः;
- संस्कृतभाषायाःअध्ययनेन दूरदर्शन/आकाशवाण्यादि-सञ्चारमाध्यमेषु समाचार-सम्पादकपदे, समाचारवाचकपदे नियुक्त्यर्थं चयने वरीयता;
- संस्कृतवाङ्.मयविषयकप्रश्नानां समाधाने सौकर्यदक्षता च।

उद्देश्यम्- अस्मिन् स्तरे संस्कृतभाषायाः शिक्षणस्य निम्नलिखितानि उद्देश्यानि सन्ति-

सामान्य-उद्देश्यानि

- संस्कृतभाषायाः संस्कृतवाङ्मयस्य च विषये रुचिवर्धनम्ः;
- संस्कृतसाहित्यस्य विविधविधानां परिचयः;
- संस्कृतभाषाकौशलेषु दक्षताविकासः;
- राष्ट्रियस्तरे सामाजिक-सांस्कृतिक-वैज्ञानिकाध्यात्मिकसंचेतनाविकासः;
- आचारशुद्धिमाध्यमेन छात्राणां चारित्रिकविकासः।

विशिष्ट-उद्देश्यानि

श्रवणं भाषणञ्च

- छात्राः दैनन्दिनव्यवहारे शिष्टाचारपालने संस्कृतस्य प्रयोगं कुर्युः;
- सरलसंस्कृते प्रश्नं प्रष्टुं समर्थाः भवेयुः
- सरलसंस्कृतप्रश्नानां मौखिकरूपेण उत्तरदाने समर्थाः भवेयुः;
- वर्णानां शुद्धम् उच्चारणं कर्तुं समर्थाः भवेयुः;
- सरलसंस्कृतवाक्येषु भावप्रकाशने शक्ताः भवेयुः।

पठनम्

- प्रदत्तगद्यांशस्य, पद्यांशस्य नाट्यांशस्य च मौनवाचनं, सस्वरवाचनम् अथ च भावपूर्णवाचनम्;
- पठितांशाद् अतिरिक्तं पाठं, सरलसंस्कृतं (गद्यांशं पद्यांशं वां) पठित्वा तस्य भावावबोधनम्,
- सरलश्लोकानाम् अन्वयक्षमता;
- क्रमरहितवाक्यानि पठित्वा मौखिकरूपेण क्रमनिर्धारणम्।

लेखनम्

- युक्तिपूर्वकं वाक्यानां संयोजनम्;
- घटनाक्रमानुसारं लघुनिबन्धलेखनम् संवादलेखनम्;
- प्रदत्तपरिस्थित्यनुसारं पत्रलेखनम्;
- अभिनन्दन-निमंत्रण-वर्धापनपत्राणां लेखनम्, प्राचार्यं प्रति च प्रार्थनापत्रलेखनम्;
- प्रदत्तसंवादे रिक्तस्थानपूर्तिः;
- सरलसंस्कृते कथनमाधृत्य प्रश्ननिर्माणम्।

अनुप्रयुक्तव्याकरणम्

- देवनागरीलिपिज्ञानम्, संयुक्तव्यञ्जनलेखनम्, स्वरव्यंजनसंयोजनम्, शब्दानां वर्णविन्यासः;
- प्रातिपदिकानां सविभक्तिकप्रयोगेण वाक्यनिर्माणम्
- वर्णसंयोजनम्, वर्णविश्लेषणम्
- कर्त्तृपदेन सह समुचितक्रियाप्रयोगः
- विशेष्यानुसारं विशेषणप्रयोगः
- कृदन्त-तद्धितान्तपदैः वाक्यनिर्माणम्
- प्रदत्त-अव्ययानां शुद्धप्रयोगः
- समस्तपदानां विग्रहः
- सन्धियुक्तपदानां सन्धिविच्छेदः
- उपपद-विभक्तिप्रयोगः

अध्ययनस्य प्रयोजनम् : संस्कृतभाषां पठित्वा छात्राः विश्वविद्यालयस्तरे प्रवर्तमानेषु पाठ्यक्रमेषु अध्ययनार्थम् अवसरं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति, भारतीयस्य आध्यात्मिकसाहित्यस्य पारायणे, वैज्ञानिकचिन्तने शक्ताः भविष्यन्ति।

पूर्वापेक्षाः अस्मिन् पाठ्यक्रमे प्रवेशात् पूर्वं छात्रः सरलसंस्कृतवाक्यानां श्रवणे भाषणे च कृताभ्यासः अस्ति। संस्कृतसाहित्यात् सङ्कलितं सरलगद्यांशं पद्यांशं च पठित्वा अवबोधने समर्थः, सरल-संस्कृतवाक्यानां रचनार्थं च सज्जः अस्ति। आकाशवाणीतः दूरदर्शनतः च प्रायशः प्रसारिताः संस्कृतकार्यक्रमाः विशेषतः संस्कृतवार्ताः (समाचारः) चापि तेन श्रुताः अवबोधिता इत्यपि अपेक्ष्यते। विविधसन्दर्भेषु संस्कृतश्लोकाः (सुभाषितानि) च तेन श्रुताः पठिताः च, तेषाम् अर्थावबोधने अपि स सक्षमः इति आशास्यते।

निर्देशभाषा: संस्कृतम्

कालावधिः 01 वर्षम्

भारांशम्: सैद्धान्तिकः - शतप्रतिशतम् , प्रायोगिकम्: - शून्यम्

अध्ययनयोजना

एषः पाठ्यक्रमः द्विधा विभक्तः-केन्द्रिकपाठ्यक्रमः वैकल्पिकपाठ्यक्रमश्च। केन्द्रिक-पाठ्यक्रमः सर्वैः छात्रैः समानरूपेण पठनीयः। वैकल्पिकखण्डे विकल्पद्वयं भविष्यति। तत्र कस्यचित् एकस्य विकल्पस्य अध्ययनम् अपेक्षितं वर्तते।

क केन्द्रिक-पाठ्यक्रमः - श्रवणम्, भाषणम्, पठनम्, लेखनम्, अनुप्रयुक्त व्याकरणम्

ख वैकल्पिक पाठ्यक्रमः - (क) संस्कृत संस्कृतिश्च (ख) प्रयोजनमूलक संस्कृतम्

संस्कृतस्य पाठ्यक्रमेण सह निम्नलिखितसामग्री सम्मिलिता भवेत्।

1. 3 मुद्रितानि पुस्तकानि।

2. श्रव्यसामग्री {ध्वनिमुद्रिका (कैसेट) सान्द्रमुद्रिका - (सी.डी. रोम) रूपेण} आकाशवाणीज्ञानवाणी च कार्यक्रम प्रसारण उच्चारणश्रवणयोः प्रबलनाय उपयोगिनी सामग्री भवेत्।

3. 30 सम्पर्ककक्षाः।

मूल्यांकनयोजना

1. श्रवणभाषणकौशलपरीक्षणं सम्पर्ककक्षासु आयोजितानां गतिविधीनां माध्यमेन भविष्यति।

2. अन्तिमपरीक्षायाम् एकं प्रश्नपत्रं शताङ्कानां भविष्यति। अस्मिन् प्रश्नपत्रे 85 अङ्कानाम् केन्द्रिकपाठ्यक्रमपरीक्षणं भविष्यति। 15 अङ्कानां वैकल्पिकपाठ्यक्रमे विकल्पद्वयं भविष्यति। छात्रैः केवलम् एकस्य एव अंशस्य प्रश्नानां समाधानं करणीयम्।

3. सम्पर्ककक्षासु त्रीणि शिक्षक-अंकितमूल्याङ्कनपत्राणि भविष्यन्ति। तेषु एकं परियोजनारूपेण छात्रैः अनिर्वायतया सम्पादनीयम्। परियोजनायाः अपि च श्रवणभाषणकौशलयोः मूल्याङ्कनं मौखिकपरीक्षामाध्यमेन अध्ययनकेन्द्रेषु सम्पर्ककक्षासु एव श्रेणीगत (ग्रेडिंग) प्रणाल्या भविष्यति। उपार्जिताश्रेणी अङ्कतालिकायां प्रदर्शयिष्यते।

उत्तीर्णता मानदण्ड: 33%

पाठ्यसामग्री :

मुख्यबिन्दव:

क्र. सं.	मुख्यबिन्दव:	कालावधि	औचित्यम्/विवरणम् (सैद्धांतिकम्)	औचित्यम्/विवरणम् (प्रायोगिकम्)	भारांश (अंकाः)
1.	**क. केन्द्रिक-पाठ्यक्रमः** **प्रथमः खण्डः - श्रवणम्-भाषणम् (श्रेणीबद्धमूल्यांकनम्)** 'भाष्' धातोः निष्पन्नः एष शब्दः 'भाषा' इति। यावद् भाषायाम् न भाष्यते तावद् भाषायाः सम्यग् ज्ञानं न भविष्यति। भाषायाः सर्वप्रथमं कौशलं श्रवणम्। यावद् भाषा न श्रूयते तावद् भाषणक्षमता अपि न लभ्यते। अतः सम्पर्ककक्षासु आचार्येण सह अपि च परस्परम् छात्रैः संस्कृतभाषायां	**210 होरा**	केंद्रिकपाठ्यक्रमे संस्कृतभाषायाम् अभिरुचिवर्धनाय भाषाध्ययनकौशलनां विकासाय, संस्कृत-साहित्यस्य विविधताया परिचयार्थं च सामग्री भविष्यति। अस्मिन् पाठ्यक्रमे चत्वारः खण्डाः सन्ति।		**85**

	सामान्यवार्तालापः अपेक्ष्यते। आकाशवाण्याः दूरदर्शनात् प्रसारितकार्यक्रमान् श्रुत्वा दृष्ट्वा च छात्राः सम्यग्रूपेण तान् अवगच्छेयुः इति कारणादपि संस्कृतभाषायां श्रवण-भाषण-अभ्यासः अपेक्षितः। **द्वितीयः खण्डः** **पठनम् (अङ्काः 20)** पठनेन वयं ज्ञानस्य उपार्जनं कुर्मः। पठनेन भावानां परिशुद्धिः जायते चिन्तनमननक्षमता सर्जनात्मकशक्तिश्चापि वर्धते। तदनु आचरणेन अस्माकं संस्काराः दृढीभवन्ति। अस्माभिः रामादिवद् वर्तितव्यं न तु रावणादिवत्-इति विवेकः उत्पद्यते। संस्कृतवाङ्मयस्य परिचयेन आत्मगौरवानुभूतिः जायते। पठनेन जिज्ञासा वर्धते पुनः अधिकाधिका पठनप्रवृतिः च जायते। • **गद्यपाठाः (अङ्काः 20** अस्मिन् पाठ्यक्रमे नव-गद्यपाठाः भविष्यन्ति। अपठित-अवबोधनाय अतिरिक्तसामग्री • **पद्यपाठाः (अङ्काः 10)** अस्मिन् पाठ्यक्रमे अष्टपाठाः अपेक्षिताः। • **नाट्यांशाः (अङ्काः 10)** अस्मिन् पाठ्यक्रमे - चत्वारः पाठाः योजिताः। • **अपठितम् (अङ्काः 10)** • गद्यावबोधनम् - (अङ्काः -5)				

	• पद्यावबोधनम् - (अङ्काः -5) निर्धारितां पाठ्यसामग्रीं पठित्वा पठनावबोधनकौशले एतावती दक्षता प्रजायेत यत् शिक्षार्थी कामपि अपठितां सामग्रीं (गद्यांशं पद्यांशं वा) पठित्वा तस्याः भावबोधने सक्षमः स्यात्। तस्याभ्यासः विविधैः पाठैः सह एव क्रियते, परं मूल्यांकने न तेषां प्रयोगः विधेयः। तत्र तु स्तरानुसारं अपठितांशम् एव दीयते। **तृतीयः खण्डः** **लेखनम् (अङ्काः 20)** लेखनम् अभिव्यञ्जनात्मकं कौशलम्। अस्य माध्यमेन अस्माकं भावानां विचाराणां च अभिव्यक्तिः भवेत्। लेखनेन एव शब्दानां साधुप्रयोगसामर्थ्यं संवर्धते। विविधविधासु लेखनेन सर्जनात्मकशक्तिविकासः अपि भवेत्। दैनन्दिनव्यवहारे यथापेक्षितं सन्देशप्रेषणार्थं सूचनाप्रदानार्थं च लेखनमावश्यकम्। छात्रः सरलविषयेषु स्वविचारान् युक्तियुक्तक्रमेण प्रस्तोतुं शक्ष्यति। विरामचिह्नानां सम्यक् प्रयोगं कर्तुं शक्ष्यति। • पत्रलेखनम् (अङ्काः 05) • लघुनिबन्धलेखनम् (अङ्काः 10) • संवादलेखनम् (अङ्काः 05) **चतुर्थः खण्डः - अनुप्रयुक्तं व्याकरणम् (अङ्काः 15)** व्याकरणं भाषाम् अन्वेति। व्याकरणस्य सिद्धान्तानाम् स्वतंत्रशास्त्ररूपेण				

	शिक्षणम् अत्र उद्दिष्टं नास्ति। पाठ्यसामग्रीम् अधिकृत्य ये ये व्याकरणनियमाः सिद्धान्ताः वा अपेक्षिताः तेषां विवेचनं तत्र पाठे एव क्रियते। एवं हि शिक्षार्थिनः सरलतया भाषायां व्याकरणनियमानां, सिद्धान्तानां च व्यावहारिकप्रयोगं कर्तुम् अपि जानन्ति। • **सन्धिः** -पाठे प्रयुक्तानाम् सन्धियुक्Ÿापदानां सन्धिच्छेदो वा, सन्धिकरणम् • **शब्दरूपाणि** - पाठे प्रयुक्तानाम् अपि च तत्सदृशशब्दानां रूपपरिचयः • **सर्वनामानि** - सर्व, यत्, तत्, किम्, इदम्, अदस्, (सर्वेषु लिङ्गेषु) अस्मद्, युष्मद् भवत् • **संख्यावाचकाः** शब्दाः 1 -100 (एकतः शतं पर्यन्तम्) • **संख्यावाचक** - शब्दानां रूपाणि • **धातुरूपाणि** • **वाच्यम्-वाच्यपरिवर्तनम्** • **उपसर्गाः**-प्रादयः उपसर्गाः (पाठ्यपुस्तके प्रयुक्ताः) • **प्रत्ययाः** - अधोलिखितप्रत्यययुक्तशब्दानां भाषायां प्रयोगः i. **स्त्रीप्रत्ययाः** - टाप् (आ), ङीप्/ङीष् (ई)				

	ii. **कृत्प्रत्ययाः** - शतृ, शानच्, क्त, क्तवतु, क्त्वा, ल्यप्, तुमुन्, तव्यत्, अनीयर्, यत्, तृच्, ण्वुल्। iii. **तद्धितप्रत्ययाः** - तरप्, तमप्, इयसुन्, इन्, मतुप्, ठक् (इक्), त्व, तल्। • **विभक्तयः** - कारकविभक्तयः - प्रथमातः सप्तमीपर्यन्तम् • **उपपदविभक्तयः - निर्धारितपाठेषु** प्रयुक्तानाम् उपपदविभक्तीनां प्रयोगः • **समासाः -** पाठेषु यथासन्दर्भं समस्तपदानाम् अभिज्ञानं विग्रहकरणञ्च। • **अव्ययानि -** पाठ्यपुस्तके निर्धारितपाठेषु प्रयुक्तानाम् अव्ययपदानां अन्यवाक्येषु प्रयोगः।				
2	**ख. वैकल्पिकपाठ्यक्रमः (अङ्काः 15)** **(i) संस्कृतं संस्कृतिश्च** भारतीयसंस्कृतेः मूलाधारः संस्कृतमस्ति। प्रायः सर्वाः भारतीयभाषाः यादृशीषु भिन्नासु लिपिषु लिख्यन्ते तासां मूलं संस्कृतलेखनस्य ब्राह्मीलिपिः एव वर्तते। आधुनिकलिपीनां वर्णाकृतयः स्वरव्य´्जनानुक्रमः संस्कृतवर्णमालानुप्राणिताः सन्ति। भारतीयभाषाणां साहित्येषु अपि एवमेव संस्कृतसाहित्यप्रभावः दृश्यते। भारतीये संगीते, नृत्ये, नाट्ये चित्रकलायां शिल्पकलायां,	**30 होरा**	भारतीया संस्कृतिः मूलतः संस्कृताश्रिता। अस्माकं जीवनपद्धतिः, परम्पराः, जीवनदर्शनम्, आचारविचाराः, साहित्यम् च संस्कृतवाङ्मयेन प्रभावितं दृश्यते। संस्कृतभाषायां विलक्षणा शब्दनिर्माणशक्तिः। न केवलम् आधुनिकभारतीयभाषासु अपितु		15

	मूर्तिकलायाम् अपि संस्कृतभाषायाः वाङ्मयस्य च प्रभावः स्पष्टरूपेण परिलक्ष्यते। अत एव मनीषिणः संस्कृतं भारतीयसंस्कृतेः आधार इति वदन्ति। इमाम् उदातपरम्पराम् अवबोधयितुं संस्कृतभाषाज्ञानं परमावश्यकम्। • **प्रस्तावना** • **संस्कृतं तथा अन्याः भारतीयाः भाषाः** • **भारतीयज्ञानविज्ञानपरम्परा** **(ii) प्रयोजनमूलकं संस्कृतम्** अभिक्रमिकस्वाध्यायपद्धत्यनुसारम् अस्य पाठ्यक्रमस्य प्रस्तुतिः भविष्यति। मुक्तशिक्षास्वाध्याय शैलीमाध्यमेन प्रस्तुतिः करिष्यते। प्रूफरीडिंग चिह्नानां परिचयः प्रायोगिककार्यरूपेण कारयिष्यते।		वैदेशिकभाषासु अपि संस्कृतस्य प्रभावः संलक्ष्यते। अद्यतनीये भारते अनेकाः पत्रपत्रिकाः बहूनि पुस्तकानि च संस्कृतभाषायां प्रकाश्यन्ते। कस्यचिदपि लेखस्य प्रकाशनात् पूर्वं मुद्रणविषयक-अशुद्धीनां निराकरणं भाषासम्पादनं च नितान्तम् आवश्यकम्। अत एव प्रकाशनविभागेषु अशुद्धिसंशोधकस्य पदं भवति। शिक्षार्थिनः तस्य कौशलं जानन्तु तदर्थं सज्जाः च भवन्तु इति अपेक्षा।		
		240 होरा			100 अंकाः